

ДОКУМЕНТАЛЬНА КОМУНІКАЦІЯ ЯК ОБ'ЄКТ ЗАГАЛЬНОЇ ТЕОРІЇ ДОКУМЕНТОЛОГІЇ

Г.М. Швецова-Водка

Розглянуто поняття, що характеризують види комунікації взагалі та соціальної інформаційної комунікації зокрема, у розрахунку на їхнє використання для характеристики документальної комунікації як об'єкта загальної теорії документології.

***Ключові слова:** теорія комунікації, види комунікації, соціальна інформаційна комунікація, документальна комунікація, документологія.*

DOCUMENTARY COMMUNICATION AS AN OBJECT OF GENERAL THEORY OF DOKUMENTOLOGY

Concepts which characterize the types of communication in general and social information communication in particular are examined, for description of documentary communication as an object of general theory of dokumentology.

***Keywords:** theory of communication, types of communication, social information communication, documentary communication, dokumentology.*

Припустимо, що документологія – це комплекс наук, що вивчають особливості створення та функціонування документів у суспільстві. При цьому *загальна теорія документології* має концентрувати увагу *не на особливостях* тих чи інших документів чи окремих процесів їхнього створення та використання, а на тих *загальних рисах*, що притаманні процесу документальної комунікації.

На даний час загальна теорія документології ще не сформована, але окремі її положення вже розроблені чи знаходяться в процесі розроблення. Вчені, що досліджують цю проблематику, належать до різних наук. Іноді їхні теорії збігаються, іноді ні. Триває процес дослідження загальних понять документології, точаться дискусії з різних питань.

Одним із загальних понять є "документальна комунікація". До цього часу ще не має усталеного терміна: "документальна" чи "документна" комунікація. Якщо ми візьмемо за основу пропозицію О.П. Коршунова [1], то цей термін повинен мати форму "документальна комунікація", що можна тлумачити як "комунікація, в якій одним із елементів є документ" або "комунікація, опосередкована документом".

Для того, щоб зрозуміти особливості документальної комунікації, слід розглянути інші теоретичні поняття, що характеризують комунікацію взагалі. Теорія комунікації (комунікологія) на даний час широко застосовується в різних наукових дисциплінах (лінгвістиці, менеджменті, соціології, інформатиці, діловодстві, ін.), хоча й не має єдиного, чітко окресленого тлумачення [2].

Найбільш загальне значення слова "комунікація" – це "зв'язок", "засоби зв'язку"; процес, який пов'язує (поєднує) один матеріальний об'єкт з другим. Дуже часто термін "комунікація" використовується в значенні "соціальна комунікація", або навіть у ще вужчому значенні "соціальна інформаційна комунікація", або ще вужче — суто як процес спілкування. Поки що розглянемо тільки найбільш загальне значення, про інші йтиметься далі.

Отже, в найзагальнішому значенні комунікація – це зв'язок між двома об'єктами; це система, яка складається з двох елементів і лінії зв'язку між ними. Ці два об'єкти існують незалежно один від одного; зв'язок між ними є двостороннім, тобто як від 1-го до 2-го, так і навпаки. У такому випадку *комунікацією* називають, передусім, не систему в цілому, а саме *лінії зв'язку*, чи *засоби зв'язку*. Наприклад: транспортні комунікації; підземні комунікації; будинкові комунікації (електро-, енерго-, водопостачання, телефонні кабелі тощо); міські комунікації.

Значний поштовх розвитку теорії комунікації дали дослідження технічних систем комунікації: телефонного та радіозв'язку і комп'ютерів. Такими засобами від одного об'єкта до іншого передаються не матеріальні об'єкти, а енергетичні (чи хвильові) сигнали, які впливають на стан другого об'єкта, що сприймає сигнал. Сигнал, що передається, сприймається як *інформація*.

Комунікація в процесі якої передаються і приймаються сигнали або інформація, є *інформаційною комунікацією*. Це – один із видів комунікації взагалі. Його антиподом (тим, що протистоїть) є *матеріальна комунікація*, тобто передавання (рух, пересування) від одного об'єкта до другого матеріального об'єкта (наприклад, транспортування газу, нафти чи переміщення в просторі транспортних засобів із вантажем чи людьми тощо).

Цей поділ комунікації *на два основних види, що розрізняються за характеристикою об'єкта, які передається*, є головним для теорії комунікації, тому що подальші і глибші дослідження зосереджуються саме на інформаційній комунікації.

Вважаємо, що недоречно *поряд* із цими видами (або навіть поряд з одним із них) виділяти види комунікації за іншими ознаками, наприклад, просторову (що здійснюється на певній відстані між першим та другим об'єктами) та часову (що здійснюється через певний проміжок часу між відправленням та одержанням об'єкта комунікації). Будь-яка комунікація здійснюється у певному просторі і часі; роз'єднати їх можна тільки умовно, з метою

дослідження того чи іншого аспекту комунікації. Зокрема, можемо розрізнити за просторовою ознакою комунікацію одномісну (що відбувається в одному місці) і різномісну; за часовою ознакою: комунікацію синхронну (що відбувається практично моментально, в режимі "реального часу") і діахронну (яка відбувається впродовж певного часу; в різний для відправника і одержувача час).

Залежно від того, між якими об'єктами відбувається комунікація, розрізняють такі її комунікації:

- 1) соціальну – що відбувається в соціумі, тобто в суспільстві, між людьми;
- 2) технічну – що відбувається між технічними пристроями;
- 3) зоологічну – що відбувається у тваринному світі;
- 4) біологічну – що відбувається між органами і системами живих організмів;
- 5) космічну – що відбувається між космічними об'єктами.

Останню поки що точно не визначено. Виділяють "космокомунікацію" як "надприродний, надсоціальний тип комунікації". "В основі космокомунікації лежать феномени парамедіа, у т. ч. позапочуттєвого сприйняття", – вважає В.О. Ільганаєва, але не вказує, між ким (або чим) відбувається взаємодія [3, с. 186]. На наш погляд, космічну комунікацію слід відрізнити за характером об'єктів, які взаємодіють. У даному випадку ними є зірки, планети, інші космічні об'єкти. Їхня взаємодія не вписується у попередньо названі види комунікації, між тим вона існує і може бути предметом дослідження.

Як зазначено вище, інформаційна комунікація відрізняється від матеріальної комунікації характеристикою об'єкта, який передається в процесі комунікації. В інформаційній комунікації цим об'єктом є сигнал (чи сигнали), що впливають на стан одержувача. Цей об'єкт – не матеріальний, а ідеальний, який інакше називають інформацією чи "сміслом" (змістом, значенням). Відповідно, інформаційну комунікацію називають ще комунікацією ідеальною чи смисловою (змістовою, значеннєвою) [4].

Інформаційна комунікація може бути підвидом будь-якої комунікації, що виділяється за характеристиками об'єктів, між якими відбувається взаємодія.

Тобто, можна розрізнити такі види інформаційної комунікації:

- 1) соціальну;
- 2) технічну;
- 3) зоологічну;
- 4) біологічну;
- 5) космічну.

Кожен із перелічених видів інформаційної комунікації має свої специфічні риси, різновиди і специфіку здійснення.

Важливо зазначити, що в межах теорії технічної інформаційної комунікації була розроблена модель, яка стала потім основою дослідження структури будь-якої комунікації. Це модель структури комунікації, що складається з 5-х елементів, пов'язаних з рухом інформації (сигналів), а також 6-го елементу, не обов'язкового, але такого, що значно впливає на передавання сигналів і на якість їхні отримання ("джерело шуму"). Ця модель стала основою теорії комунікації, яку одночасно називали теорією інформації (information theory).

Ця теорія виникла при вивченні процесів передачі інформації в технічних системах, таких, як телеграф, радіо, телебачення або ЕОМ. Біля її витоків (наприкінці 40-х рр. ХХ ст.) стояли Клод Шеннон і Норберт Вінер. У даній теорії було запропоновано розглядати комунікацію як систему, що складається з елементів, які знаходяться один з одним у певних відносинах. Основні елементи системи інформаційної комунікації одержали таку характеристику:

1-й – джерело інформації, яке виробляє первісну інформацію або "повідомлення", що має бути передане;

2-й – передавач, який кодує (або моделює) цю інформацію у форму, що підходить для каналу передачі;

3-й – канал, по якому кодована інформація (або "сигнал") передається в місце одержання. Під час передавання сигнал може бути змінений "шумом", що надходить від "джерела шуму";

4-й – одержувач, що декодує (або перемодулює) отриманий сигнал, щоб відкрити первісне повідомлення;

5-й – кінцева мета передачі інформації.

Ця схема комунікації (передачі інформації) стала основою для всіх подальших розробок структури системи інформаційної комунікації в тій або іншій сфері. Залежно від об'єкта вивчення, в ній деталізувалися або виключалися окремі елементи, але загальна їхня характеристика відповідала наведеній схемі.

Подальший розвиток теорії інформаційної комунікації був спрямований на вивчення особливостей кожного з її видів. Зокрема – особливостей соціальної інформаційної комунікації. Однак назва "теорія соціальної інформаційної комунікації" часто замінювалася скороченою: "теорія комунікації". Таким чином відбувалася підміна поняття "соціальна інформаційна комунікація" поняттям "соціальна комунікація" (чи "соціальні комунікації") або скороченим "комунікація".

Наразі праці, присвячені теорії соціальної інформаційної комунікації, називають "соціальними комунікаціями" або "основами теорії комунікації" тощо [2; 4; 5]. Знайомство з

їхнім змістом дає підстави стверджувати, що присвячені вони не взагалі комунікації і навіть не всім соціальним комунікаціям, а саме – теорії *соціальної інформаційної комунікації*.

Сформувався певні погляди на структуру соціальної інформаційної комунікації, що знайшли втілення у відомих схемах. Це, перш за все, найпростіша схема, що складається з 3-х елементів: комуніканта, реципієнта і каналу комунікації, тобто зв'язку між ними [4].

Найголовніші з перелічених назв елементів комунікації: комунікант і реципієнт. Деякі автори передавача інформації називають комунікатором, а одержувача – комунікантом [6]; інші обох називають комунікаторами чи комунікантами [5]. На наш погляд, доречно дотримуватися єдиної термінології, яка вже є традиційною, тобто виділяти комуніканта і реципієнта, а за необхідності обох, а також інших учасників комунікації – посередників – називати комунікаторами.

Повідомлення, що передається в процесі інформаційної комунікації, називають комунікатом [7]. Недоречно останній термін застосовувати по відношенню до реципієнта, як це трапляється у деяких авторів [3].

Соціальна інформаційна комунікація (далі – СІК) є найбільш дослідженим видом комунікації. У процесі СІК повідомлення передається *між людьми*, тобто між *суб'єктами*. Іноді комунікант не присутній фізично перед реципієнтом у ході комунікації; тоді зв'язок між ними здійснюється опосередковано, наприклад, через документ, автор якого фіксує інформацію в документі, а одержувач отримує інформацію шляхом декодування використаних для фіксації інформації знаків. Тоді для споживача інформації канал комунікації (документ) уявляється як комунікант, тобто як джерело інформації, або як комунікат, тобто передане повідомлення.

СІК має певну цілеспрямованість: комунікант хоче передати, а реципієнт отримати певні знання, дані, відомості про факти чи ідеї тощо. Тому СІК – це "цілеспрямована взаємодія двох суб'єктів [4, 16]". Однак СІК не завжди є "опосередкованою взаємодією", тому що вона може відбуватися без посередника, навіть такого, як документ.

Різновидом СІК є автокомунікація, або внутрішньоособистісна комунікація, яка відбувається як прихований чи явний діалог із самим собою, тобто суб'єкт комунікації – один і той самий, він є і комунікантом, і реципієнтом. Автокомунікація теж може бути документальною (у вигляді, наприклад, щоденника) чи ні.

А.В. Соколов розрізняє види СІК залежно від кількісної характеристики комунікаторів:

- 1) мікрокомунікація;
- 2) мідікомунікація;
- 3) макрокомунікація.

За його визначенням, мікрокомунікація відбувається між окремими особами; мідікомунікація – між соціальними групами; макрокомунікація – між певними суспільствами, державами, народами [4, 40-51].

Інший поділ СІК на види відповідно до характеристики реципієнтів передбачає виділення виду масової комунікації – як передачу повідомлення великій кількості людей (масовій аудиторії); або реципієнтам, неоднорідним за індивідуальними характеристиками [8, 191-200]. В.О. Ільганаєва визначає масову комунікацію як "одночасний вплив на великі гетерогенні аудиторії певних символів, що передаються безособовими засобами через організоване джерело, для якого члени аудиторії є анонімними [3, 191]".

Які види СІК слід виділити поряд з масовою? Це питання лишається дискусійним. Різні автори виділяли:

- спеціальну комунікацію (що спрямована на окремі соціальні групи);
- міжособистісну комунікацію (що спрямована на окрему особу);
- внутрішньоособистісну комунікацію (чи автокомунікацію).

Іноді масовій комунікації протиставляють спеціальну, яку поділяють на підвиди:

- наукову;
- комерційну;
- професійну.

Перелік цих видів (чи підвидів) СІК не визначений точно. Не ясно навіть, чи можна наукову комунікацію протиставляти масовій, тому що наукова інформація, що передається у виданнях, адресується "великій кількості людей" або "великій гетерогенній аудиторії" і така комунікація має всі інші характеристики, притаманні масовій комунікації.

Інші автори протиставляють масовій комунікації:

- комунікацію середнього рівня (в межах соціальних груп та організацій);
- локальну (внутрішньосімейну);
- міжособистісну (між окремими особами);
- внутрішньоособистісну [5].

За іншими ознаками соціальна інформаційна комунікація може бути:

За наявністю посередників	1. Безпосередня (пряма); 2. Опосередкована.
За ступенем активності комунікаторів	1. Активна; 2. Пасивна
За наявністю попереднього плану (організованістю)	1. Випадкова; 2. Організована
За напрямом комунікації	1. Горизонтальна; 2. Вертикальна
За напрямом руху інформації	1. Низхідна;

	2. Висхідна
За характером знаків	1. Вербальна; 2. Невербальна
За наявністю формальних умов комунікації	1. Формальна; 2. Неформальна
За характером проведення комунікації	1. Приватна; 2. Публічна
За способом передавання інформації	1. Усна; 2. Письмова
За характеристикою напрямку комунікації (чи її аудиторією)	1. Аксіальна; 2. Ретіальна
За способом (каналом) отримання інформації	1. Візуальна; 2. Аудіальна; 3. Аудіовізуальна
За наявністю зворотного зв'язку	1. Комунікація, що має зворотний зв'язок; 2. Комунікація, що не має зворотного зв'язку
За наявністю документа як засобу комунікації	3. Документальна; 4. Недокументальна

Деякі автори вважають зворотний зв'язок обов'язковим для СК. На наш погляд, обов'язковим він є тільки для певних різновидів СК. Комунікації, яка має зворотний зв'язок, можна протиставити, за дихотомічним принципом класифікації, інший вид комунікації – яка не має зворотного зв'язку. Елементарна (проста) комунікація завжди спрямована в один бік, від відправника до одержувача комуніката. Зворотна реакція – зворотний зв'язок – характерна і обов'язкова лише для комунікаційних процесів, що мають завдання управління, тому що управління передбачає не один комунікаційний акт, а їхній ланцюг, і кожний наступний має враховувати ефективність чи неефективність попереднього.

Зворотний зв'язок у СК (від реципієнта до комуніканта) повинен дати оцінку наданої інформації, а також шляху (способу) її передачі. Не кожна комунікація має такий зв'язок, але його наявність дає можливість значно підвищити ефективність комунікації через удосконалення повідомлень і каналу комунікації, усунення чи послаблення дії можливого джерела шуму відповідно до зауважень та побажань реципієнта.

Іноді словом *комунікація* позначають саме і тільки процес спілкування. На наш погляд, спілкування – це різновид СК, в якому комунікатори послідовно міняються ролями. Інакше кажучи, спілкування обов'язково передбачає зворотний зв'язок від реципієнта до комуніканта, а комунікація взагалі не завжди має такий зв'язок.

Інший різновид такої комунікації, що має зворотний зв'язок, передбачає, що зворотний зв'язок забезпечується спеціально розробленими способами і засобами. Наприклад, через опитування аудиторії; через реакцію аудиторії на запитання, поставлені заздалегідь; через "листи в редакцію"; через рецензії на видання тощо.

Але не можна стверджувати, що кожна комунікація має (чи повинна мати) зворотний зв'язок. Реакція на повідомлення може бути дуже повільною, і тоді відповідь отримує вже не автор, а суспільство загалом, причому ця відповідь може бути дуже замаскованою.

Наведений перелік ознак і видів СІК може бути продовжений за необхідності. Вважаємо, що види комунікації, що виділяються за різними ознаками, не залежать напряду один від одного, хоча деякі зв'язки можна визначити. Наприклад, вербальна комунікація може бути як аудіальною, так і візуальною (у вигляді письмового тексту), і аудіовізуальною (при сполученні різних каналів отримання інформації). А от формальна комунікація частіше за все є організованою, тобто ці види комунікації, що виділяються за різними ознаками, в реальності тісно пов'язані.

Деякі зв'язки між видами комунікації вважаються обов'язковими, але це не так. Наприклад, письмова комунікація не завжди є документальною, бо вона можлива і в той час, коли знаки письма не закріплюються на матеріальному носії (наприклад, на шкільній дошці). З іншого боку, усна комунікація не завжди є недокументальною, тому що усне повідомлення може бути зафіксоване як документ в аудіальній формі у вигляді фонозапису. Формальна комунікація не завжди є документальною, тому що вона може здійснюватися за допомогою інших засобів (наприклад, через конференцію). А неформальна комунікація може бути як недокументальною, так і документальною (наприклад, через особисте листування).

Враховуючи незалежність всіх названих ознак поділу комунікації на види, можна передбачити, що документальна комунікація може поділитися на види такі самі, як і СІК взагалі. Висловлені думки спрямовані на те, щоб розв'язати певні дискусійні питання і однозначно використовувати терміни і поняття, що стосуються документальної комунікації.

Використана література

1. Коршунов О.П. Еще раз о терминологии / О.П. Коршунов // Библиография. – 1999. – № 5. – С. 156-157.
2. Василик М.А. Наука о коммуникации или теория коммуникации? К проблеме теоретической идентификации / М.А. Василик // Актуальные проблемы теории коммуникации : сб. науч. тр. – СПб. : Изд-во СПбГПУ, 2004. – С. 4-11.
3. Социальные коммуникации (теория, методология, деятельность) : слов.-справочник / авт.-сост. В.А. Ильганаева. – Харьков : КП "Гор. типогр.", 2009. – 391 с.
4. Соколов А.В. Социальные коммуникации : учеб.-метод. пособие. Ч. 1 / А.В. Соколов. – М. : Профиздат, 2001. – 222 с. – (Соврем. б-ка ; вып. 16).
5. Шарков Ф.И. Основы теории коммуникации : учеб. для студентов высш. учеб. заведений, обучающихся по спец. 350400 "Связи с общественностью" / Ф.И. Шарков ; Акад. труда и социальных отношений. – М. : ИД "Социальные отношения", 2003. – 245 с.
6. Бориснёв С. В. Социология коммуникации : учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений / С. В. Бориснёв. – М. : Юнити, 2003. – 270 с.
7. Воборжил Л. Договор как коммуникат // ROSSICA OLOMUCENSIA XLII (za rok 2003) 1. část / Univerzita Palackeho v Olomouci ; Vykonný redaktor doc. PhDr. Zdeněk Pechal, CSc. – Olomouc, 2004. – S. 73-78. – Те саме [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.upol.cz/fileadmin/user_upload/Veda/AUPO/AUPO_Rossica_Olomucensia_XLII_1_dil.pdf (23.04.10).
8. Партико З.В. Теорія масової інформації та комунікації : навч. посіб. / З.В. Партико. – Л. : Афіша, 2008. – 290 с.